

Перов Дмитро Анатолійович,
аспірант кафедри ЮНЕСКО з наукової освіти
педагогічного факультету,
Українського державного університету імені Михайла Драгоманова
orcid.org/0009-0006-5951-2571
heritage.dmytro@ukr.net

КУЛЬТУРНА СПАДЩИНА ТА НАЦІОНАЛЬНА ІДЕНТИЧНІСТЬ: ПРОТИДІЯ ВТРАТИ В УМОВАХ ВОЄННОГО КОНФЛІКТУ

Протягом тривалої історії розвитку народності українці формували, накопичували та збагачували свою власну систему культурного спадку. Як матеріальні, так і нематеріальні цінності збиралися повсякчас аби була змога навчити, а також передати наступним поколінням знання, цінності та досвід, які б формували відчуття належності до окремої спільноти.

Культурна спадщина охоплює різні форми надбань народу як то звичаї, мова чи архітектура, музика, література та чимало іншого. По мірі того як накопичувався то формувався фундамент культурного спадку, набував вагомості і той ціннісний загал, який вони спричиняли в горизонті формування ідентичності людини. Так, завдяки археологічним знахідкам, історичним документам та пам'яткам архітектури людина поступово виводила знання про історію своїх предків. Це дозволило сформувати відчуття належності до єдиного історичного ланцюга та посилити відчуття належності до певної нації. Ритуали, звичаї та культурні традиції, що збиралися в єдину систему цінностей торували шлях до викладання підмурку основ суспільного буття. Мова, яка пройшла чимало випробувань на шляху до своєї обособленості та яка слугує не лише засобом комунікації, але й виразником світогляду, історії та культури народу в свідомому її вжитку набула статусу визначального критерію самотності народу.

Прояви та критерії впливу культурної спадщини на формування національної ідентичності, що зазначені вище є геть невичерпним переліком. Та вже зазначене свідчить про той потенціал, який міститься навіть у найдрібніших речах культури. На жаль сьогодення в якому опинилися українці поставило їх перед нелегким завданням збереження цього спадку. В умовах воєнного конфлікту, ця задача є нелегкою, адже країна агресор зумисно намагається нищити та руйнувати цінності народу аби підважити його дух. Таким чином, у статті ми будемо говорити про значимість культурного спадку в бутті народу та необхідність їх збереження в умовах воєнного конфлікту.

Ключові слова: культурна спадщина, ідентичність, сакральне мистецтво, національний дух, самотність.

Perov Dmytro,
Postgraduate Student at the UNESCO Chair on Science Education
Faculty of Pedagogy,
Mykhailo Drahomanov University
orcid.org/0009-0006-5951-2571
heritage.dmytro@ukr.net

CULTURAL HERITAGE AND NATIONAL IDENTITY: LOSS PREVENTION IN THE CONDITIONS OF MILITARY CONFLICT

During the long history of the nation's development, Ukrainians formed, accumulated and enriched their own system of cultural heritage. Both material and immaterial values were always collected in order to be able to teach, as well as to pass on knowledge, values and experience to the next generations, which would form a sense of belonging to a particular community.

Cultural heritage covers various forms of people's heritage, such as customs, language or architecture, music, literature and much more. To the extent that the foundation of cultural heritage was formed, the valuable totality that they caused in the horizon of the formation of human identity gained weight. Thus, thanks to archaeological finds,

historical documents and architectural monuments, people gradually learned about the history of their ancestors. This made it possible to form a sense of belonging to a single historical chain and strengthen the sense of belonging to a certain nation. Rituals, customs and cultural traditions gathered into a single system of values paved the way for teaching the foundations of the foundations of social life. The language, which has passed many tests on the way to its individuality and which serves not only as a means of communication, but also as an expression of the worldview, history and culture of the people, in its conscious use has acquired the status of a defining criterion of the identity of the people.

Manifestations and criteria of the influence of cultural heritage on the formation of national identity, which are mentioned above, are a completely non-exhaustive list. But the already mentioned testifies to the potential that is contained even in the smallest things of culture. Unfortunately, the present situation in which Ukrainians found themselves faced the difficult task of preserving this heritage. In the conditions of a military conflict, this task is not easy, because the aggressor country deliberately tries to destroy and destroy the values of the people in order to undermine its spirit. Thus, in the article we will talk about the importance of cultural heritage in the being of the people and the need to preserve it in the conditions of a military conflict.

Key words: cultural heritage, identity, sacred art, national spirit, identity.

Вступ. Відомий німецький філософ Мартін Гайдеггер в своїх розвідках неодноразово акцентує увагу на тому, що культура повсякчас виступає способом буття людини в світі. Весь же конгломерат її надбань, який ми вкладаємо в поняття «культурної спадщини» становить фундамент для формування історичної пам'яті та розуміння існування людини. Завдяки культурі людина оприявнюється в світі, відкриває його смисл та будує життя. Так, на думку мислителя розуміння історії культури відіграє фундаментальну роль в бутті людини, оскільки дозволяє усвідомити всю глибину належності до історичного процесу з-поміж якого вона себе ідентифікує та докладає зусиль аби «бути в світі». Коріння культури та мова, які сприяють освоєнню світу визначаються в гайдеггерівській моделі інтелектуальної думки не лише як засіб для функціонування люди, а є не чим іншим як достеменним способом «бути».

Так на думку Мартіна Гайдеггера, людина існує в такі часи, коли гонитва за сущим віддаляє людину від буття, а тому й «тимчасовість» та «присутність», які йому властиві забуваються людиною. Посилюється ця ситуація ще й надмірним поширенням масової культури та неврастенічним суспільним існуванням чи дріб'язковістю духовного життя, що й знеособлюють людину: «кожен являється кимось іншим та ніхто не являється собою». Якщо ж апелювати до сьогодення українців, то можна додати, що порушення їх мирного існування воєнним конфліктом дало змогу збагнути, що є кардинально страшніші загрози, які ставлять людину перед загрозою «знеособлення» та які людина геть не готова приймати.

Ключова фігура французької інтелектуальної думки – Жиль Дельоз, який вбачає в культурі відкриту систему, що будучи рухомою, знаходиться в процесі безперервного становлення та постійно поповнюється новими надбаннями. Рушійними силами до такого культурного розвитку виступають розрізнення та множинність і саме вони дозволяють з культурного спадку викристалізувати ті ціннісні складові, які сприяють розвитку того теперішнього в якому знаходиться людина. Бажання, фантазії та безсвідомі імпульси людей, які проявляються в культурі та формують її характер та спрямування розвитку, дозволяють сформувати горизонтальну мережу, в якій кожен елемент пов'язаний з іншим. Така структура культури дозволяє їй бути гнучкою та адаптивною. Однак, навіть французький постмодерніст визнає той факт, що вибивання підмурку та знищення окремих елементів з культурного спадку є далеко негативним процесом, адже спричиняє те, що починають страждати всі інші системи з якими пов'язана культура. Так вже хоча б за рахунок цього можна стверджувати, що система культури, культурного спадку є конгломератом ціннісно-сислового загалу, який всупереч всьому має зберігати свої надбання, адже загрожує збоєм того міждисциплінарного загалу в якому культура себе проявляє.

Поглибити проблематику щодо розмірковувань про роль культури та культурної спадщини в бутті людини нам дозволяє ще й Джорджо Агамбен. Саме в його концепції ми знаходимо «людину без змісту». Сенс даного концепту полягає в тому, що ми бачимо людину яка геть позбавлена свого минулого та тих живих

смыслів, які набуваються на тлі сформованих культурою цінностей. А відтак загроза втрати культурного спадку ставить людину перед лицем ймовірного спустошення. «У традиційній системі культура існує лише в акті її передачі, тобто в живому акті своєї традиції. Не існує розриву між минулим і теперішнім, між старим і новим, тому що кожен об'єкт передає в кожному мить без залишку систему вірувань та уявлень, які знайшли в ній своє вираження. Точніше кажучи, *неможливо говорити про культуру незалежно від її передачі, бо якщо відсутній накопичений скарб з ідей і заповідей, які становлять окремих об'єкт передачі, то й сама реальність втрачає значення.* У міфічно-традиційній системі існує абсолютна тотожність між актом передачі та переданою річчю в тому сенсі, що немає іншої етичної, релігійної чи естетичної цінності поза самим актом передачі. Неадекватність, розрив між актом передачі та тим, що має бути передано, і оцінка останнього з'являються лише тоді, коли традиція втрачає свою життєву силу... Втрата традиції означає, що минуле втратило свою здатність до передачі, і поки не знайдено нового способу встановити з ним комунікацію, воно буде лише об'єктом накопичення» (Aggamben, 1999, с. 107).

Посилює свою думку Дж. Агамбен ще й ідеєю того, що вже збережена культурна спадщина має неабияке значення в бутті людини. «...людина зберігає свою культурну спадщину в її сукупності, і фактично цінність цієї спадщини стрімко зростає. Однак, *коли вона втрачає можливість черпати з цієї спадщини критерій до своїх дій і свого добробуту, то губить і єдине конкретне місце, в якому вона може, запитувати про своє походження та свою долю.* Трансмисивність, наділяючи культуру відразу відчутним значенням і цінністю, дозволяє людині вільно рухатися до майбутнього. Але коли культура втрачає засоби передачі, то позбавляється орієнтирів і опиняється затиснутою між, з одного боку, минулим, яке безупинно накопичується і пригнічує її множинністю свого нерозшифрованого змісту, а з іншого – майбутнім, якого вона ще не має і яке не проливає світло на його боротьбу з минулим. Подібно до замку в романі, який обтяжує село незрозумілістю своїх архітектурних примх і безліччю будівель, накопичена культура втратила свій живий сенс і нависає над людиною, як

загроза, в якій вона жодним чином не впізнає себе. *Порожнеча між старим і новим, минулим і майбутнім, людиною проектується в час, як у щось чуже, що безупинно вислизає від неї і все це тягне її вперед, але не дозволяє знайти в ній своє місце»* (Aggamben, 1999, с. 108).

Теоретичне підґрунтя. Головною метою нашої статті є аналіз та унаочнення взаємозв'язку між культурною спадщиною та національною ідентичністю. Так, ми спробуємо вивести критерії впливу культурної спадщини на формування ідентичності. Також, ми звернемося до ситуації воєнного конфлікту, яка наразі відбувається в Україні та розглянемо питання можливостей та перспектив збереження культурної спадщини, яку так натхненно намагається знищувати країна агресор.

Для того аби реалізувати поставлену мету ми звертаємося до робіт таких філософів як Мартін Гайдеггер, Джорджо Агамбен та ін., а також до українських інтелектуалів, які дозволять обґрунтувати гіпотезу роботи.

Постановка проблеми. Сенс нашої статті полягає в тому аби показати наскільки небезпечною є загроза знищення культурного спадку українців та окреслити можливості для її збереження.

Виклад матеріалу. Надбання, які формують загал культурної спадщини є чи не єдиним вивіченим підмурком, який формує ідентичну належність до певного народу. Міцність національної ідентичності дозволяє як відродженню духовності та цінностей народу, так і навпаки його виродженню та знищенню. «Відношення до культурної спадщини, яка збереглася до наших днів у вигляді різноманітних об'єктів, що мають універсальну історичну, наукову, культурну і мистецьку цінність, є одним з важливих показників культури. Збережена та належним чином репрезентована культурна спадщина – джерело зростання і духовного розвитку українського народу, формування його спільної історичної пам'яті та української ідентичності. Прагнення України зайняти належне місце в сучасному європейському культурному процесі, завдання мати власне обличчя в контексті розвитку європейської і світової цивілізації неможливе без усвідомлення свого історичного коріння шляхом вивчення і популяризації історичного минулого, пам'яток культурної спадщини, їх органічного включення в культурне

життя» (Трощинський, 2018, с. 78). Як показує українське сьогодні, яке поглинуте військовим конфліктом, проблема культурної спадщини наразі не лише в тому, аби помножувати та популяризувати пам'ятки історії та культури, а насамперед їх зберегти. Як ми бачимо, ворог надто багато зусиль докладає до того аби знищити якомога більше цінних об'єктів культури, що дійсно небезпечно, адже загрожує підірванню національного духу та сприяє втраті віри народу. «Культурна спадщина є найпотужнішою складовою формування української ідентичності, допомагає українцям усвідомити себе єдиною нацією, поруч із мовою, територією, економічним життям і спільністю історичної долі є чинником національної консолідації. У цьому контексті особливу роль покликани відігравати пам'ятки сакрального мистецтва» (Трощинський, 2018, с. 78).

До сакрального мистецтва в цілому ми можемо віднести всі ті об'єкти, які наділені символічною складовою. Вони можуть бути, як культурними, так і природними. Так, ними є церкви, храми, собори, сакральна природна спадщина тощо, в яких збережено значна кількість іконописних об'єктів, об'єктів живопису та ін. Сакральне мистецтво сприяє розвитку релігійної та художньої свідомості: посилює релігійні почуття завдяки виразності естетичної складової. Відтак сакральні мистецькі об'єкти в свідомості людини викарбовують міцні ціннісні та духовні уявлення про свою власну належність до певної традиції, культури. Образи, які виробляються під впливом сакральних мистецьких форм допомагають ідентифікувати себе з-поміж інших культур. Наразі всі вони знаходяться під загрозою винищення.

Існує низка конвенцій, які покликани охороняти культурну спадщину (Campfens, 2023). Це такі конвенції UNESCO як: «Про охорону всесвітньої культурної і природної спадщини», «Про охорону неприродної культурної спадщини», «Про охорону підводної культурної спадщини» та ін. Кожна з них має пропозиції щодо шляхів збереження об'єктів культурної та природної спадщини, що відіграють неабияку цінність у формуванні української ідентичності. Та ми розуміємо, що жодна з них не нічого не означає для країни агресора, адже їм не відомі принципи збереження культурних цінностей та поваги до них.

За даними Міністерства культури та інформаційної політики України станом на початок 2024 року внаслідок воєнного конфлікту в Україні постраждало 1062 пам'ятки культурної спадщини. Всі вони мають або ж загальнонаціональне, або ж місцеве значення, що власне не применшує рівня втрати. Також, зрозуміло, що це статистично зафіксовані дані, але попри них є й те, що не ввійшло до облікового реєстру.

З початку війни задля захисту нерухомих пам'яток культури їх обкладали мішками, загортали в пластик чи оббивали дошками. Так силами волонтерів, громадських організацій культурна спадщина не залишається без уваги. Але ми розуміємо і те, що такий захист є надто ненадійним і по волі випадку будь-який черговий напад ворожих сил може стати нищівним для наступного значимого для українців націєтворчого об'єкту. Як це власне сталося з будинком Василя Тарнавського, який постраждав в перші дні повномасштабного вторгнення (25 лютого 2022 року) та який за словами істориків вистояв навіть бомбардування німецьких нацистів. Та ж сама доля спіткала і Національний музей Григорія Сковороди в селі Сковоридинівка що на Харківщині. Будівля часів XVIII століття в якій свого часу жив та працював видатний український філософ – Григорій Сковорода, була знищена вогнем. Чи як це відбулося зі Спасо-Преображенським собором в Одесі 23 липня 2024 року (цей собор є об'єктом спадщини UNESCO). В той же таки день постраждав будинок в якому знаходилася обласна організація профспілки працівників освіти й науки України «Одеський будинок вчених», який спроектували Франческо Боффо та Джорджо Торрічеллі. Перелік можна продовжувати і кожна наступна втрата є не менш значимою для українського народу.

Такий стан справ цілком можна визнати геноцидом культурної спадщини. У роботі Мар'яни Ристич «Архітектура, міський простір і війна Руйнування та реконструкція Сараєво» ми знаходимо аналіз ситуації часів війни у столиці Боснії та Герцоговини. «Руйнування спадщини, культурний геноцид, викорінення етнічного та релігійного громади нерозривно пов'язані. Тривожний зв'язок між культурним і фізичним геноцидом набув особливого значення під час Другої світової війни та після неї. Рафаель Лемкін, який винайшов термін геноцид, наголосив

на цьому зв'язку у своїй визначення: «Геноцид це скоординований план різних дій, спрямованих на руйнування істотних основ життя національних груп, з метою знищення самих груп». Для Лемкіна ці основи зводилися як до матеріальних, так і культурних втрат. Архітектура, особливо ті споруди, які ми вважаємо пам'ятками спадщини, є емблемою культури та охоплює складний набір значень, які разом грають ключову роль у визначенні культурної ідентичності групи. Цей зв'язок матеріального та нематеріального робить архітектуру надзвичайно культурно значущою та цінною для групи і в той же час роблячи ці самі структури надзвичайно вразливими для атак людей, які прагнуть знищити цю культуру. З цієї причини знищення культур значних пам'яток стало пов'язано з етнічними чистками, характеризуючи різні конфлікти двадцятого та двадцять першого століття. Ганна Арендт схопила фундаментальну логіку, що стоїть за силою цього зв'язку: «Увесь фактичний світ людські справи залежать від її реальності та подальшого існування, по-перше, від присутності інших, хто чув і бачив і пам'ятає, а по-друге, на перетворенні нематеріального у відчутність речей. Це пояснює чому кампанії геноциду «неминуче ведуть війну проти матеріальної культури, тому будівлі також розглядаються як ворог, а їх смерть і приниження так само необхідні, як і смерті групи противника» (Ristic, 2018, с. 180).

Попри концепт «культурного геноциду» з-поміж іншого авторка наголошує ще й на тому, що в умовах війни та ж таки архітектура міського простору повсякчас виступає посередником терору, насильства та опору, а відтак має потужну політичну силу. В даному аспекті варто згадати висловлену вище думку щодо того, що культура тісно переплетена з різними системами в яких існує людина. А тому, в умовах воєнного конфлікту в бік якої системи не були б пріоритети держави, не варто забувати про захист культури та культурного спадку. Адже саме це може втримати від руйнації й інші системи.

Може видатися, що «ніщо не може встояти проти аргументу «військової необхідності», але за цим занадто часто стоїть байдужість до культурної спадщини чи лінь, які призводять до раціоналізації військової чи навіть особистої зручності» (Weiss, Cuno, 2022, с. 465). Саме тому, подивившись на «урок Сараєво» чи інші не менш жахливі приклади, слід тверезо оцінювати ситуацію та не забувати про необхідність підтримки культурного сектору, фінансової в тому числі. Крайне може дозволити принаймні запустити більш масштабований процес того ж таки оцифрування культурного спадку.

Наразі функціонує Мапа культурних втрат, яка постійно поповнюється характеристиками чергових руйнацій від яких убезпечитися можна хіба через припинення кривавого вторгнення. Відтак, для того аби убезпечитися від наступних втрат фахівці пропонують більш активно впроваджувати віртуальні засоби для збереження культурної спадщини. Цей підхід багато в чому сприятиме їх активній популяризації в світі, що в свою чергу ще більше приверне увагу світової громадськості до тих трагічних подій, які відбуваються в Україні.

Висновки. Ігор Ліскі, засновник і голова наглядової ради EFI Group, співзасновник Українського інституту майбутнього в одному зі своїх інтерв'ю, ставить важливі питання, яке відгукуються в свідомості кожного українця: «Яким поколінням ми залишимося на сторінках історії – поколінням ренесансу чи декадансу? Що матимуть нащадки – культурний, духовний спадок або борги, злидні від «ноунейм держави»? Чи зуміємо ми використати цей етап історії, як поштовх для розвитку?». На ці питання майже відсутні відповіді, але водночас вони є поштовхом до того аби задуматися та діяти в напрямку збереження культурного спадку, або й його посилення. Збереження культурної спадщини – це обов'язок кожного українця, де б він наразі не перебував. Адже забуття свого коріння не лише засвідчує втрату себе, але й підриває дух всієї нації.

Список використаних джерел:

1. Бірвова, О. (2023). Історико-культурна спадщина України: цифрові технології збереження та популяризація в умовах воєнних дій. *Науково-теоретичний альманах Грані*, 26(5), С. 90–94.
2. Міщенко, О. (2023). Сакральна спадщина України: класифікація та просторовий аналіз. *Суспільно-географічні дослідження*. Волинь, С. 45–53.

3. Формування української ідентичності в умовах сучасних викликів. (2018). Монографія. За заг.ред. В.П. Трошинського. Київ: НАДУ, 256 с.
4. Aggamben, Giorgio. (1999). *The Man Without Content*. Stanford, California Stanford University Press. 143 p.
5. Campfens, Evelien. (2023). *Protecting cultural heritage from armed conflicts in Ukraine and beyond*. Policy Department for Structural and Cohesion Policies Directorate-General for Internal Policies. 120 p.
6. Ristic, Mirjana. (2018). *Architecture, Urban Space and War: The Destruction and Reconstruction of Sarajevo*. SpringerLink. 260 p.
7. Weiss, Thomas. James, Cuno. (2022). *Cultural Heritage and Mass Atrocities*. Los Angeles, Getty Publications. 649 p.

References:

1. Birova, O. (2023). *Istoryko-kulturna spadshchyna Ukrainy: tsyfrovi tekhnolohii zberezhenia ta populyaryzatsiia v umovakh voennykh dii*. [Historical and cultural heritage of Ukraine: digital technologies of preservation and popularization in the conditions of military operations]. *Naukovo-teoretychnyi almanakh Hrani*, 26(5), S. 90–94.
2. Mishchenko, O. (2023). *Sakralna spadshchyna Ukrainy: klasyfikatsiia ta prostorovy analiz*. [Sacred heritage of Ukraine: classification and spatial analysis]. *Suspilno-heorhafichni doslidzhennia*. Volyn, S. 45–53.
3. Formuvannia ukrainskoi identychnosti v umovakh suchasnykh vyklykiv. (2018). [Formation of Ukrainian identity in the conditions of modern challenges]. *Monohrafiia*. Za zah.red. V.P. Troshchynskoho. Kyiv: NADU, 256 s.
4. Aggamben, Giorgio. (1999). *The Man Without Content*. Stanford, California Stanford University Press. 143 p.
5. Campfens, Evelien. (2023). *Protecting cultural heritage from armed conflicts in Ukraine and beyond*. Policy Department for Structural and Cohesion Policies Directorate-General for Internal Policies. 120 p.
6. Ristic, Mirjana. (2018). *Architecture, Urban Space and War: The Destruction and Reconstruction of Sarajevo*. SpringerLink. 260 p.
7. Weiss, Thomas. James, Cuno. (2022). *Cultural Heritage and Mass Atrocities*. Los Angeles, Getty Publications. 649 p.